

MADARAS SZIDÓNIA

KÖNYVSOROZAT MINDENRŐL ÉS SEMMIRŐL¹: *POPULAR CULTURE AND PHILOSOPHY*

■ Paradoxon-e populáris kultúrával elegyíteni a filozófiát, a platói Nap sugara mellett a tűz fényéről társalogni, vagy netán eszünkbe se jusson visszatérni a barlangba? Mennyire nyitottan viszonyulunk a felmerülő kérdésekre valóságértelmező, igazságkereső kísérleteink során, netán köznapibb helyzetekben – filmnézés, kártyaparti, meccs, esetleg az aznapi ebéd kapcsán? Az Open Court Kiadó *Popular Culture and Philosophy*² (a továbbiakban PCP) sorozata ezt a befogadói nyitottságot teszteli, legalább két oldalról biztosan: egyrészt, hogy a filozófia számára elfogadható-e esettanulmányként például az Atkins diéta, másrészt hogyan reagálna a rajongói oldal arra a mérész kijelentésre miszerint Harry Potter Hogwartsának akár Arisztotelész is lehetne az igazgatója...

A sorozatszerkesztő ars poeticája így szól: a PCP célja szélesebb körben népszerűvé tenni a minőségi filozófiát olyan akadémiai írások révén, amelyek népszerű televíziós műsorok, filmek, dalok és a populáris kultúra sztárjai által felvetett fogalmakat, jelentéseket, vitás kérdéseket járnak körül.³ A sorozat 2000-ben a *Seinfeld és filozófia* megjelenésével indult, a kezdetekről a *Time Entertainment*nek nemrégiben adott interjúban⁴ olvashatunk. Az akkor huszonhat éves William Irwin, a filozófia frissen diplomázott doktora felfigyelt a '90-es évek igen csak népszerű sorozatának, a *Seinfeld* címszereplőjének szókratészi természetére, aki ironikus hozzáállással sorakoztatta kérdéseit, melyekből újabb kérdések láncolata született. Hogy diákjai érdeklődését és fantáziáját megmozgassa, Irwin filmes replikákkal kezdte fűszerezni egyetemi előadásait. A PCP sorozat ötlete tehát tulajdonképpen pedagógiai fogásként született meg, ehhez képest mára több kiadó szerkeszt önálló sorozatot ebben a szemléletben, az Open Courtnál eddig hatvannyolc kötet látott napvilágot, és 2012-re még négy van előkészületben.

„Csak egy kiskanál cukor kell, s lemegey az orvosság” – állítja Irwin a Mary Poppins-féle mottót a sorozat védelmébe mindazon véleményekkel szemben, amelyek szerint rangon aluli a filozófiának a tömegkultúra szintjére alacsonyodni. Az elitkultúra-tömegkultúra vitáját könnyedén felülíró Irwin elmondása szerint pontosan azt kívánta elérni, hogy azokhoz a célcsoportokhoz is eljusson a filozófiai megközelítés, akik egyébként, elvontságában nem keresnék azt: „A hétköznapi embereknek szól, nem professzoroknak. [...] Sokan gondolkodnak nagyon mélyen kedvenc tévésorozatukról, miért ne adnánk a kezükbe eszközöket, hogy még mélyebbre merülhessenek?”⁵

A barlanghasonlat szerint sem könnyű a dolga annak, aki az árnyékvilágba az ideák hírével tér vissza. Kálmán Ungvári Kinga pedagógiai tapasztalata is azt támasztja alá, hogy jeget kell törni, főleg, hogy a középiszkolai tanrend melléktárgyként tartja számon a filozófiát, a filozófiatanítás lehetőségeit és korlátait vizsgálva viszont ő is az Irwinéhez tökéletesen illeszkedő következtetésre jut: „Úgy tűnik, vannak bocsánatos kompromisszumok, amelyek meghozhatják hallgatóink kedvét, segíthetnek abban, hogy a metafizikai probléma is életközeli legyen, s talán ily módon utat nyitunk „akadémiaibb” nyelvezet, szövegvilág ismerete felé is.”⁶ „Napjaink kommersznyelve a populáris kultúra. Vedd csak fontolóra.”⁷ – rezonál a sorozatszerkesztő meglátása is az életszerűség, és a befogadó-közelség gondolatára.

Mi és filozófia?

■ Az Open Court weboldalán⁸ hosszasan elidőzhetünk az egyes kötetek provokatív leírását, ajánlásait olvasgatva. A harmadik kötetként kiadott Mátrix és filozófia⁹ szinte alapértelmezettként a sorozatba kívánkozik. Fő kérdése a descartes-i szkepticizmust és a platói megismerési szinteket ötvözi: ha a világ nem több mint a róla kialakult álmoké-

pünk, akkor ez önmagában elegendő ahhoz, hogy az álmodat valóságnak nevezzük? Indulóképét Pythia jósdájához hasonlatosként látjuk, az önmegismerés és mértéktartás görög aforizmái kapcsán kiderül, hogy Hollywood és Athén egyetértenek egymással.

2004-ben a még nem teljes Harry Potter sorozat is a filozófia görcsöve alá kerül tekintettel a jó néhány filozófiai ihletettségi konferenciára (pl. 2003 Florida, 2004 Kanada), melyek a varázslótanonc történetének margójára az igazság, hősiesség, erkölcsi fejlődés témában megszervezésre kerültek. A népszerűség Irwin szerint pontosan annak jelzője, hogy megfelelő hírokat sikerült megpendíteni. Rowling első kötetének amerikai esete azonban tökéletesen példázza a filozófia népszerűtlenségét, és annak az Open Court sorozata által felvállalt helyzetét, ugyanis az eredetileg *Harry Potter and the Philosopher's Stone* címet viselő könyv az amerikai publikáláskor címet változtat. Így lett a bölcsek kövét jelző filozófus terminusból angolul *sorcerer*, azaz varázsló; a kiadót ugyanis aggasztotta a filozófia szó elidegenítő hatása, és annak eladási mutatókra gyakorolt esetleges befolyása. A Harry Potter és filozófia ajánlószövege is figyelemre méltó. Hangsúlyozza, hogy gyermekként egyenesen filozófusnak születünk, ezért az ifjakat nem is kell filozófiai kíváncsiságra tanítani, az természetes úton már bennük van. Egyszerűen csak merni kell kérdezni, kis és nagy kérdéseket egyaránt, merni rácsodálkozni, és akkor már az is nyilvánvaló, hogy a láthatatlanná tevő palást Gügész gyűrűjének analógiája, a tér és idő mindössze varázslat, Voldemort pedig Nietzschét idéz...

Michael Ventimiglia a póker létigazságokat feltáró természetét részletezi hét olyan tanulság mentén, amelyek a Texas Hold'em játszmaiból leszűrhetők. Ilyenek a bizonytalanságban hozott döntés szükségessége, a kooperáció, mint a versenyhelyzet velejárója, a látszat és a valóság együttes irányításának képessége, az all-in William James-féle természete, az eudaimónia és a négy klasszikus erény művészete, ahol filozófiai esetben az igazságosság, póker esetén a siker hozza a végső jutalmat.

Óz, a Nagyvarázsló¹⁰ a kanti kategorikus imperatívusszal, az arisztotelészi barátsággal, és a nikomakhoszi etikával kerül összefüggésbe, a Madárijesztő az intellektuális erények, a Bádögember az érzelmek, a Gyáva Oroszlán pedig görög sophrosyné, a helyes arány ismeretének példájává válik. A terminusok közben oldásként gyakran feltűnik a Sárga Út dala, sőt a szerzők helyenként ki is szólnak a gondolatfonal mögül: – „Velem vagytok eddig? Akkor rendben”. Közben tisztázódik az erény, a hibás felismerés igazságfeltáró ereje, a nevelés feladata.

A szövegek könnyedsége, kötetlensége, nyelvezete a tabloidokéhoz közelít. Az egyes kötetek szerkesztése magasfokú kreativitásról tesz ugyan tanúságot, ugyanakkor a tudományosság kritériumaihoz szokott szem szenzációhajhászás címén távolágtartással közeledhet hozzá. Tény, hogy olyannyira sikeresen olvadnak bele az egyes PCP kötetek fő témájuk arculatába, szerkesztésmódjába és nyelvezetébe, hogy a tartalomjegyzék olvasása is a történetmesélés élvezhető elemévé válik: a bevezetők, fejezetcímek és a tárgymutató elnevezése tökéletesen illeszkednek az eredeti történet rendjébe. Így a Doctor Who sorozat évadjainak és címeinek jegyzéke a *The What, When and Who of Doctor Who* címet viseli; a póker szám szerzőinek listája értelemszerűen a *The Players*, bevezetője a *Live Dangerously*; a Facebook szám szerzőlistája ránézésre egy Fal, profil oldalakkal, like és comment gombokkal, Ian Bogost tanulmányának címe pedig: *Ian became a fan of Marshall McLuhan on Facebook and suggested you became a fan too*; a Bob Dylan szám indexe *Reciting the Alphabet*; a Csillagok Háborúja bevezetője így indul: „*az erő veled van, de Jedi azért még nem vagy*”; hogy az Atkins diétás lapszám bevezetője Asztalterítés, majd Feuerbach, Platón, Arisztotelész, Nietzsche és Dewey filozófiája után *glikémiás indexként* „tálalja” a tárgymutatót, az már nem is meglepő.

Joggal lehetünk szkeptikusak a szerzők kilétét és szelekcióját illetően, hiszen valamely téma rajongójaként az elemzés, értékelés, értelmezés útját nagy valószínűséggel sokadjára is végigjártuk, szakavatottságunkról a részletesség foka ad kellő bizonyítékot. A „filozófusok” hitelessége tehát kulcskérdés lehet. A sorozatszerkesztő bevezetője¹¹ szerint, amennyiben bárki szerkesztési vágyat érez magában, és adott témában ismer olyan filozófusokat, akik egyúttal a javasolt kérdéskörnek is rajongói, jelentkezhet a kiadónál. Az eddig megjelent kötetek szerzőlistái is a filozófus szakember–magánember kettőségben jelentek meg: azaz Harley Davidsonos lapszámnál filozófus és motortulajdonos, a pókernél az egyetemi filozófiaoktatás pókergyőztes professzora és díjnyertes pedagógusa, a World of Warcraft szám esetén egy játékos, aki a Microsoft kutatólaboratóriumának projektvezetője, a Beatlesnél volt basszusgitáros, jelenlegi filozófiaprofesszor és így tovább... Ezek nem az Elefántcsonttoronyokba visszahúzódtott ködszerű figurák, hanem húsvér bölcsekszeretők, akik révén a sophia iránt elkötelezettek boruló sztereotípiáradat lekophat, felülíródhat.

A sorozat sok szempontot felvet: egyfelől értelmez és elemez népszerű műveket,

ugyanakkor a tömegkultúra fogyasztás-centrikusságát a tudatosság és az elemzés szempontjai szerint ellensúlyozni próbálja, a populáris kultúrán szocializálódott közönség nevelésére vállalkozik széles spektrumú intertextusokkal, hiszen rendszeres a verses idézet, további filmajánló is. Továbbgondolva az előbbieket az oktatás újraértelmezését segíti, a konstruktív szemléletet: ha a közös alaphangot a népszerű kultúrában megtaláltuk miért ne építsünk erre általános műveltséget? A tudományosság és az akadémiai szféra számára pedig elgondolkodtató lehet a ki a célcsoportunk kérdés, kinek írunk és milyen céllal, mekkora a szakmaiság által létrehozott szakadék a nem szakmabeliekhez képest? És ez utóbbit nem csak a filozófia gondolhatja végig. A tudományos előrelépés annak kommunikációjától is függ; ahogyan a póker lapzámban is olvashattuk, egyszerre fontos a valóság és a látszat közben tartása. Kérdés tehát, hogy mi látszik a szélesebb közönségrétegek felé, nyitottságot kommunikálunk-e önmagunkról.

A Harvard Law Record főszerkesztője, Rob Friedman véleménye szerint¹² ezekhez a szövegekhez nem kell akadémiai képzettség, és az ihletett esszék olvastán mégis elégedetten nyugtázzuk majd, hogy nem érezzük vétkesnek magunkat amiatt, hogy a mély gondolatokat populáris tartalmak hívták elő, s még jól is érezzük magunkat közben.

Csavar a történetben, hogy itt még javában bonyolódik. Hiányolván néhány igen-

csak alapnak számító tételt, a Google keresőjében folytatott kutakodás nyomán kisült, hogy kedvenc Gregory House-omról is van *andphilosophy* kötet. De megálljunk, ez egy másik sorozat! Kiderült, hogy Irwin 2006-ban a Blackwell&Wiley Kiadó főszerkesztőjeként kapott állást, így az Open Courtnál elkezdett munkáját máig George Reisch viszi tovább, azonban Irwin sem hagyta annyiban – az ikersorozat még abban az évben megjelent a Blackwellnél is a *South Park and Philosophy*val, *Pop Cult and Philosophy* néven.¹³ Jelenleg a huszonötödik köteténél tart és többek között House and Philosophy-t, Batmant, Terminátort, 24-et, Family Guyt és hasonlókát jelentettek meg. Honlapjuk a pedagógiai célokat sem mellőzi, oktatóknak Classroom menüpont alatt néhány ötletet és tanácsot fogalmaznak meg. Ilyen célokra ajánlunk Irwin és Johnson közös összegző munkáját *Introducing Philosophy through Pop Culture* címmel,¹⁴ illetve Irwin blogját,¹⁵ ötletadók lehetnek a *captatio benevolentiae*-hez. Fanatikuskoknak javaslom azokat a tematikákat, amelyek mindkét kiadóháznál megjelentek: South Park, Harry Potter és Inception rajongók előnyben. A további olvasmányok listáján pedig külön finomság, hogy megjelentek *and History* és *and Psychology*¹⁶ számok is, egyelőre a Twilight, Harry Potter és Gregory House ihlette kötetekben.

Bővülőben a nyári olvasmányok listája. Carrie Bradshawt továbbra is hiányolom.

■ JEGYZETEK

1. Utalás a sorozat első kötetének alcímére: Ed. William Irwin: *Seinfeld and Philosophy. A Book about Everything and Nothing*. Open Court, Chicago, Illinois, 1999. (Popular Culture and Philosophy 1.)
2. Series Ed. George Reisch: *Popular Culture and Philosophy*. Open Court, Chicago, Illinois, 2000.
3. George Reisch: *A Message from the Series Editor*. <http://www.opencourtbooks.com/categories/pcp.htm>, [2012-06-02].
4. Coeli Carr: *The Meaning of MadMen. Philosophers Take on TV*. Time Entertainment, 2010. 08. 08. <http://www.time.com/time/arts/article/0,8599,2009261,00.html> [2012-06-02].
5. Liam Cooper: *Interview: Philosophy and Pop Culture*. Philosophy Compass, 2011. 07. 26. <http://philosophy-compass.com/?s=william+irwin> [2012-06-02].
6. Kálmán Ungvári Kinga: A filozófiatanítás lehetőségei és korlátai. Útmutatásféle a középiskolai filozófiaoktatáshoz. *Korunk. 2005. Február; Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár*.
7. Coeli: i. m.
8. <http://www.opencourtbooks.com/categories/pcp.htm> [2012-06-02].
9. Ed. William Irwin: *The Matrix and Philosophy: Welcome to the Desert of the Real*. Open Court, Chicago, Illinois, 2002. (PCP, 3.)
10. Eds. Randall E. Auxier – Phil Seng: *The Wizard of Oz and Philosophy: Wicked Wisdom of the West*. Open Court, Chicago, Illinois, 2008. (PCP, 37.)
11. George Reisch: *A Message from the Series Editor*. <http://www.opencourtbooks.com/categories/pcp.htm> [2012-06-02].
12. „You will not need academic credit to feel satisfied after reading these insightful essays, which are so intense that you're not left feeling guilty for thinking deeply about popular culture and having fun doing it.” Rob Friedman In: Eds Michael Baur – Steven Baur: *The Beatles and Philosophy*. Open Court, Chicago, Illinois, 2006. Back cover. (PCP, 25.)
13. <http://andphilosophy.com/the-series/> [2012-06-02].
14. William Irwin – David Kyle Johnson: *Introducing Philosophy through Pop Culture. From Socrates to South Park, Hume and House*. Wiley-Blackwell, 2010.
15. www.pop-philosophy.org [2012-06-02].
16. Ted Cascio – Leonard L. Martin: *House and Philosophy. Humanity is Overrated*. Wiley-Blackwell, 2011., Nancy Reagin: *Harry Potter and History*., Wiley-Blackwell, 2011., Nancy Reagin: *Twilight and History*. Wiley-Blackwell, 2011.

„ELÖVETT” REGÉNYEK

Szemlér Ferenc: *A mirigy esztendeje*

■ A polcokon sorakozó könyvek közül talán a történelmi regények porosodnak leginkább. Ezt a műfajt a számítógép képernyői hiába is kínálnák, de még a szépen kötött, igényesen nyomtatott példányok is többnyire csak rostokolnak a rájuk fordítandó idő és kitartás hiányában. A több kötetre rúgók egyenesen riasztják a „pörgésre” hangolt fiatalokat, de az egyéb korosztályúakról is – ki merne biztos-örvendeteset állítani?! Ugyanakkor a divatos, nemzetközileg felkapott – gyakran kommersz – termékekre irányuló figyelem árnyékba borítja a nemzeti színekben kevesebb publicitásnak örvendő, de értékükből mit sem veszítő könyveket.

A Kriterion Könyvkiadó egy olyan történelmi regényről fújta le a port, amelyet a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban is hiába keresünk szerzőjének címszavánál. Kimaradásának oka talán sok mindenben kereshető, de a legfontosabban, a regény minőségében – nézetünk szerint – aligha.

Kezdjük talán azzal: a regény címe félreértésre adhat okot, ugyanis a *mirigy* szó (mai anatómiai jelentése helyett) itt a *pestis* 18. századi erdélyi megfelelője.

A könyv első oldalán régies nyelvezetű levéllel találkozunk, és hűledezhetünk: ha ez így folytatódik, vajmi keveset értünk meg az egészből. Ám a második fejezet megnyugtatja a minden-értésre irányuló vágyunkat. Megismerkedünk benne a regény főszereplőjével, az idős, magányos Szüle István ágostai hitvallású lelkésszel. Egy udvarhelyi cserzővarga félárva fia, 1714-ben született, Pozsonyban végezte az evangélikus főiskolát, és huszonhárom esztendei brassói, majd hat esztendei hosszúfalusi szolgálat után már nyolcadik éve a székelypalánkai omladozó templom és kevés híve szolgálatában tengeti nosztalgizáló, elvágódó napjait az Úrnak 1772-dik esztendejében.

A regény lapjai az ő életét bontják ki „fától fáig”. A részletesen és érzékletesen megosztott élettörténetet az írói leírásokból, Szüle István hét fejezetre rúgó lírai leveléből és az epikus cselekményekből ismerjük meg.

Alakja azért szimpatikus, mert igazán emberi. Személyét az élet nehézségei és az ezekre rezonáló belső aggodalmak, kételyek

és küzdelmek teszik hitelessé. Brassói papként döbben rá, hogy nem az Urísten és az ember között szeretne pap lenni, hanem ember és ember között. „Eredendő árvaságát akarta volna feloldani azzal, hogy valami nagy családot terem, amelyben mindenki testvér és őt is fiúként fogadná be?... Lehet.” Azt vette észre, hogy nyájának nem igazi pásztora, vagyis „nem tudja nekik szívvel-lélekkel nyújtani azt a bódulatot, amelyet lelki kezdetlegességükben öntudatlanul, de annál makacsabban igényeltek tőle”. A dög-halál fenyegetésének és első jeleinek idején, a brassói Bolonya és Bolgárszeg lelkészeként pedig „szíve szorult, ha arra gondolt, mennyire nem tud megfelelni hivatásának. Az életre szeretne volna oktatni mindezeket az embereket körülötte. S milyen kevéssé tanította meg rá!... S vajon halmi meg tudja-e tanítani?”

Emlékeiben három nőt idéz meg. Az első a kissé tenyeres-talpas, szelíd, szőke Zsófi, akinek a Pozsony melletti erdőben „egész teste lángolt, vonaglott, reszketett. Szóval sem tiltakozott, amikor keze végigsiklott a combján, a csípőjén, két duzzadó mellén. [...] Ha akkor egy józan hang meg nem szólt a férfi elméje mélyén, minden bizonynal neki is adta volna magát.”

A második nő hozta számára a testi-lelki beteljesülést. Ilonkával papi szolgálata közben ismerkedett meg, a bolgárszegi román evangélikus hívek ugyanis Ilonka apjának házában gyűltek össze imádkozni - nem lévén pap, aki nyelvükön és vallásukon szóljon. Szüle István hosszú textusokat magolt be, csak hogy Ilonka olajzöld szemét nézhesse. A szerelem kölcsönös, de a magyar hívek, sőt István egyetlen igaz barátja, Sebastianus, a brassói orvos is ellenzik e kibomló szerelmet, majd a házasság gondolatát, hiszen: „Se százsz, se magyar, meg csak nemes sem, mit akarsz azzal a hostádti vargaleányzóval?” Az egyetlen mód a jobbágyi sorból való szabadulásra Bethlen Gábor fejedelem óta ugyanis az volt, hogy az alacsony sorból származó papok is nemesi rangot nyertek. Az ekképpen nemesi rangot kapott Szüle Istvánt megszólalták hívei, míg nem a feleségül vett Ilonka alázatos, szolgálatkész, barátságos, vidám természetével és

viselkedésével minden előítéletet visszabontott. A mindennapi félelmek és gondok közt kapcsolatuk maga a nyugalom és a boldogság: „A felesége kemény húsának, finom bőrének érintése meglepő békességgel töltötte el. Ernyedt zsongulás bizsergette egész valóját. Mintha a felesége karjának kulcsolása vagy combjának futó érintése a végtelen biztonság eddig is lelkében lappangó, de csak ritkán tudatosult áramlása keltette volna mindegyre életre. [...] Ez az érzés nemcsak a szerelem pillanatainak felfokozott izzásában vetett véget a külső világ fenyegető izgalmainak, de akkor is, ha csak egymás mellé simulva, csöndesen beszélgettek, vagy ami még csodásabb volt: élvezték egymás néma létezésének világnyugtató örömet.” Istvánka gyermekük megszületése után „egyszerre azon vette észre magát, hogy ő tulajdonképpen boldog”, és hogy „az életet más szemmel nézi, mint azelőtt, az emberekben fölfedezi a jóindulatot, sőt már-már a szeretetet. Háza tája pedig olyan ott-honná változik, amilyent csak gyermeki álmaiban képzelt valaha anyja közelében. Munkájában pedig egyszerre kedvtelte.”

Szüle István fő foglalatossága nem is annyira a papi szolgálat volt – és a hívek segítése írdeáki munkával –, hanem Martin Luther Kis Katekizmusának magyarra fordítása. A könyv megjelenése elismerést hozott Szüle Istvánnak, aki utána évekre szóló újabb feladatra kötelezte el magát: a pestis alatt írt prédikációinak nyomdakész megszerkesztésére.

A harmadik nő jóval Ilonka halála után toppan be életébe özvegy gróf Maksai Katalin képében. A zágoni úrnő elvárja, hogy „a pap ne legyen paraszt vagy jobbágy”, láto-gassa az urakat, és a jobbágyaival segítse őket. A fölényes és kihívó viselkedésű nő ott marad éjszakára, jelenléte bódító, de egyben megalázó is, hisz minden mondata parancs. A papnak szánt bókja is döbbenetes: „Még a bőrének szaga sem bántja az orromat.” Ígéri, tavasszal visszajön, és nyárára már a „lutherána konfessziót” is felveszi. „Asszonya lennék szívesen. Kegyelmed pedig nemes magyar udvarházak papja, nem pedig brassai szász uramék kapcája és bűdös parasztkok szószólója.” De az özvegy többet nem jelentkezett, s titkos kalandjáról hirtelen mindenki tudni látszott közelben és távolban. Hosszú-hosszú idő telt el, amíg a nevét ismét kiejtették előtte, de ő nem bánta, mert a grófnő „azon az éjszakán olyan meleg odaadással ajándékozta meg, amelyet elfeledni sohasem lehet”.

Szüle István életét két „barát” kíséri nyomon: a nemesi származású, szabad kar-tézianus szellemben nevelkedő Sebastianus

Bausner orvostanhallgatót már említettük. Ő lett később Brassó második fizikusa, akire a falon kívüliek, a magyarok, cigányok, románok gondja tartozott. A mirigyet kutató tudós, Sebastianus igaz barát, kezdettől fogva önzetlenül támogatja, félretéve származás adta fölényét.

Ellenlábasa Ládai László, az egykori pozsonyi iskolatárs, későbbi paptársa, aki minden állásából és életéből kitúrta, álnoksággal, galádsággal érvényesítette irigy és nagyravágyó akarátát. Szüle az ő árulásai miatt került összetűzésbe az egyházi hatalommal, és Ládai miatt kényszerült Brassóból Hosszúfaluba, majd Székelypalánkára szolgálni. Pontosan nem tudni, mi gonosz áskálódásának oka, egy biztos: embertelen cselekedetei kilendítik Szüle István életét, és mindig új helyzetek, kihívások elé állítják. Hosszúfaluban is lassan fogadták be a hívek az új papot, aki meglepetésükre nem uraskodó, nem fölényes, hiszen szánkóznia meg a gyerekekkel, pedig „emberemlékezet óta senki sem látott még papot szánkóznia gyermekekkel!...” Lelkészünk emberi nagyságát jelzi, hogy noha tudja, ki rosszakarója, egy szóval sem támadja, sőt befogadja a pestis elől menekülő Ládainét a gyerekekkel, és az ítéletidő ellenére átviszi őket a vesztegár őrsegén.

Az olvasó előtt az élettörténet mellett kitárul a 18. századi Erdély zűrzavaros világa. Ekkor még a zsellérek heti három nap robot járt egész háza népével, a jobbágyra pedig négy. Továbbá dézsmát és tizedet kellett adni. A Diploma Leopoldinum 1691-ben minden hatalmat a gyulafehérvári katolikus püspök meg a „pápista” főurak kezébe adott, akik minden lehetőséget kihasználtak, hogy termést biztosító birtokokat, nyomtatóműhelyeket, malmokat, végső soron templomokat szerezzenek, mert ott kellett áttéríteni, egyben „megnyerni, engedelmességre, alázatra, munkára, adakozásra szoktatni a népet”. Az ágostai hiten lévő kis közösséget alkottak, és megmaradásuk végett összeszövetkeztek a szászöldi lutheránus közösséggel. Az ágostai (augzburgi) hitvallás így a mai napig az evangélikus egyház egyik legfontosabb hitvallási irata, a reformáció jelentős dokumentuma, a legfontosabb lutheri hittetek összefoglalása. Sebastianusnak írott levelében Szüle okkal aggódik, hogy az általa papírra vetett Cocceius és Descartes neve miatt a jezsuiták eretnokséggel vádolhatják meg, továbbá e nevek olvastán a gubernium is országháborításra gyanakszik, s mindketten bajba kerülhetnek. „Mégis sajnálta, nem is az alapanyagot, hanem a kimondatlanul maradó gondolatokat.” Mert Szüle olyan természet, hogy „neki se püspök, se helytartó

ne beszéljen! Egy szavukat sem hiszi. Csak azt hiszi el, helyesebben csak azt tudja, aminek igazságát saját gondolkodása döntötte el. Nem kellemetes dolog ez az örök kétely, sőt egyenesen nyugtalanító és fárasztó. Mégis üde és erősítő, mint a havasi levegő. És persze éppen olyan hűvös.”

A mindennapi szorongásban ott rezeg a török újbóli betörésének félelme, a családokat bomlasztó, távoli csataterekre szólító – külső parancsra történő – háborúk kísértése. E rémálom 1764-ben be is következik – a madéfalvi scilicidium formájában.

A pestis 1755-ben a Hostádtban, Bolgárszegen és a Brassó-közi magyar falvakban ütötte fel a fejét, de hírét elnyomták, és hírsztelőjét, Sebastianust a Medicum Consilium és a Sanitatis Commissio hörtönbe vetette. Az a nézet járta, hogy „a mirigy Isten csapása, és óvakodni tőle még csak lehet, de okát kutatni valódi sacrilegium”. Mítán egyértelműen kopogtatott a pusztító vész, a város vezetői a kapukat bezárták, és a falakon kívüli részek kiürítését, majd felégetését tervezték. Ebben a létbizonytalanságban küzd a falakon kívüli emberekért Sebastianus, és őket próbálja – sokszor csak haláluk óráján – szolgálni lelkészünk. 1756 hűsvétján a Bolgárszegen és a csángó falvakban dúló pestisben odaveszett Ilonka családja és a gyülekezet meghatározó része. A dőghalál nem járt egyedül: az élők a végletekig elszegényedtek, az éhhalál fenyegette őket, és gyakran földönfutóvá lett emberek törtek be gazda nélküli telkekre, védelem nélkül maradt otthonokba. 1757-ben, amikor már csak elvétve, de annál ijesztőbben szemelte ki magának áldozatait a pestis, maga Szüle István is megbetegedett. A betegség viszont megkegyelmezett neki, és helyette később Ilonkát vitte el az örök nyugalom földjére.

A történelmi síkot helytörténeti érdekességek, leírások színesítik. A szerző ott-hon van az ábrázolt világban, és gazdagon jellemzi nemcsak Brassó kiemelkedőbb pontjait, de az egész Barcaság is kitarul előttünk. A különböző nációk változatos világa, illetve a függőleges társadalmi tagoltság megbélyegző rendszere is megmutatkozik előttünk. Mindez ízes, archaizmusokban is gazdag nyelvezettel.

Ugyanakkor tudomást szerezhetünk arról is, melyek voltak a nevezetesebb korabeli – magyar vagy külföldi – olvasmányok. Néhány ismert nemes és híres tudós is feltűnik a regény lapjain. Megelevenedik a kálvinista tudósnak, Bod Péternek, a bethleni gróf Bethlen Kata udvari papjának, később Magyarigen lelkipásztorának alakja. De hallunk a polihisztor Johannes Honterusról és Mathias Fronius iskolamesterről is, aki megírta a századok törvényeit és kiváltságait tartalmazó *Statuta Saxorumot*, továbbá olvashatunk a nagyenyedi kollégium jeles tanáriról: Ajtai Abod Mihályról, Hermányi Dienes Józsefről és Vásárhelyi Tőke Istvánról, aki más országokból sok „instrumentummal” tért haza, hogy itthon a „phistica” tudományát terjeszthesse.

A könyv gazdagsága – a szemlélő minden próbálkozása ellenére – a teljes regény elolvasásának élményével tapasztalható meg igazán. Ha a könyv végére jutunk, talán minket is elfog egyfajta ünnepélyesség. Így búcsúznak hősünktől, akit élete végén a székelypalánkai erdőben ugyancsak váratlan ünnepélyesség fogott el. „Olyan, aminőt soha templomban vagy szószéken, de még az íróasztal előtt sem érzett, csak kűnt a fák közt, a szabad ég alatt, a rengetegben. Csak amilyen-nel az Ilonka oldalán járt valaha régen, amikor legelőször lett az övé!”

Kocsis Tünde

Markovits Rodion: *Aranyvonat*

■ Hogyha az első világháborús történelem magyar irodalmi megjelenítése után kutat valaki, és nem a korszakkal foglalkozó szakembernél tudakozódik (hogy tudniillik mit is lehetne olvasni erről), hanem olyan személynél, aki csak a középiskolában tanult irodalmat, valószínűleg nem kap kielégítő választ. Néhány évvel ezelőtt az érettségire készülőknek még kötelező volt ismerniük Kuncz Aladár *Fekete kolostorát*. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a huszadik század húszas éveinek fordulóján e témában megjelent alkotások közül ma-

gyar viszonylatban az övé a legismertebb. Pedig nem ő volt az első magyar író, aki az első világháborús traumatikus eseményét, illetve annak velejáróját, a hadifogságot feldolgozta. A *Fekete kolostor* 1931-ben jelent meg, ekkor Markovits Rodion első regénye, a *Szibériai garnizon* már negyedik éve sokkal értékes olvasmányélménye volt, és folytatása, az *Aranyvonat* is két éve napvilágot látott. Kuncz ópusza mégis szerves részévé vált az irodalmi kánonnak, és kétségtelen: manapság olvasottabb is, mint Markovits művei.

Az avasi, zsidó származású szerzőt többnyire egykötetesként ismerik: ha Markovits, akkor Garnizon. Megjelenések a *Szibériai garnizon* nagy sikert aratott. Fenyő Miksa¹ és Halász Gyula² a *Nyugat* hasábjain méltatták, magával ragadó, kiváló alkotásnak és a félelmetes égháborúra való szelíd emlékeztetőnek tartották. A két évvel későbbi folytatás, az *Aranyvonat* fogadtatása már nem volt ennyire pozitív – sőt. A *Korunkban* megjelent értékelésében Becski Andor családottságának ad hangot: fejlődést várt volna a *Garnizon*hoz képest, de éppen az ellenkezőjét véli felfedezni.³ Molter Károly a *Helikon* hasábjain számolt be az *Aranyvonat* megjelenéséről, szintén eléggé elmarasztaló véleménynek adva hangot.⁴ Nem mintha a regénynek ne lettek volna pozitív méltatói is. Németh Andor *A Töll*, Fehér Gábor pedig a *Protestáns Szemle* számára írt recenziójában teszi mérelegre a művet, mindketten a *Szibériai garnizontól* való függetlenségét, önállóságát igyekeznek hangsúlyozni.

Markovits később is írt önéletrajzi ihletettségu művet – a *Sánta falu* 1933-ban jelent meg, a *Reb Áncsli és más havasi zsidókról szóló széphistóriák* pedig 1939-ben.

Az *Aranyvonat* az oroszországi polgárháborúba „utaztatja” az olvasót, főképp ennek viharos eseményeibe nyújt betekintést. A krasznojarszkai hadifogolytábor lassan kialakuló, önmagát ellátó és fenntartó mikrovilágát mutatja be, amely újrarajzolja az erővonalakat, felülírja a katonai etikettet is közlegény és tiszt között. Mégsem a tábori élet ilyen átstrukturálása az, ami igazán érdekes, hanem a hazatérés felvillanó lehetősége, amely felkavarja az állóvízhez hasonló állapotot a barakkok szívében. Tulajdonképpen az élet mozgatója, a remény fenntartója a hazatérés kilátása; a lehetőség lelkesítő ereje lódítja egyre tovább az eseményeket. Mellette eltörpülnek, szinte jelentéktelenné válnak a környezet és a világ valós eseményei. Az érzelmeket ez a remény mozgósítja, ez válik az egyéni és a kollektív döntések szervező elvévé – mindaz, ami nem kötődik a hazaúthoz, egyfajta monotoníába, rezignáltságba süllyed. A főszereplő, Jakob Joszypovics zászlós élete mindig úgy alakult, hogy miután természeténél fogva inkább óvatossá, kerülő a határozott kiállást, mindig időben tudott az épp aktuális politikai nézettel azonosulni. Hogyha a hazatérés a fő cél, háttérbe szorul minden ideológia és erkölcsi megfontolás. Amikor az aranyvonaton ülve azt látják, hogy az egyik falu ég, lakói pedig a sínek mellé térdepelve könyörögnek segítségért, *nem* állítják meg a vonatot – nehogy „történjék valami”, és ne tudjanak eljutni Moszkváig, ahonnan már közelebb van Európa, közelebb az otthon.

A regényben megjelenő, mobilis és esetleges vörös vagy fehér ideológiai csoporthoz való pártolást, illetve az ezek mentén alakuló (érdek?)ellentéteket nem érdemes mélyen gyökerező elköteleződésésként tekinteni. Nem az ideológia az, ami elsősorban számít, sokkal inkább az a fontos, hogy tudják, kire kell lőni. A pontos elvi és gyakorlati helyzetekről gyakran nincs is tudomásuk. Pók Gedeon egykori főmérnök, tartalékos tiszt – a főhőssel való találkozások már partizánvezér – fogalmazza ezt meg legtisztábban: „Hát úgy gondolom, ha egyszer otthon is harcban állnak a mieink a csehekkel, akkor én is csak elharcolgatok ellenük...” Az ideológiai mindegy-állapotot húzza markánsan alá a főhős sorsának alakulása is – nem maga irányítja sorsát, hanem hagyja, hadd történjen vele a dolgok; ha vörösnek hiszik, nem tiltakozik, ha partizánnak nézik, nem mond ellent. Még az Amur partján, a krasznojarszkai táborban találkozik egy, a legénységhez tartozó otthoni ismerőssel. A szemtanúk számára úgy tűnik, kettejük kapcsolatfelvétele az új, vörös eszmékkel való azonosulás jele, ezért bátorítják a zászlóst a további kapcsolatápolásra. Azért teszik, hogy a vörösök szándékairól, terveiről érdeklődve kiderüljön, vajon feltartóztatnák-e a fogolyvonalat. Innen már csupán egy gondolatnyi távolságra van a forradalmár tiszt legendájának kialakulása, amely – legalábbis regényünk közlése alapján – teljesen megalapozatlan. Nem sokkal ezután a krasznojarszki táborban épp amiatt kerül veszélybe az élete, mert forradalmár híre halált hozna rá. Menekülnie kell. Egy távolabbi faluba kerül, a „szibirjások” közé, akiknek többbedmagával rabszolgájává lesz. Fogva tartóik nem bánnak kegyetlenül velük, világossá teszik azonban: ha nem dolgoznak eleget, vagy a fehéreknek, vagy a vörösöknek adják át őket. Mivel mindkét helyen megtorlás várna rájuk, sokáig kitaranak a faluban. Végül azonban néhányan úgy döntenek, hogy feladják magukat egy partizánalakulatnak. A partizánvezér, a már említett Pók Gedeon visszaküldi a zászlóst fogságának egykori helyszínére – információkat gyűjteni. Mihelyt ott meglátják a visszatérő „legendát”, a frissen átvett városi parancsnokságon vezetői tisztségbe emelik – egykori forradalmár érdemei elismeréseként. Nem sokkal később tábori törvényszék elé citálják, mondván: elégtelen a benne pisllakoló harci kedv és elszántság. A kivégzéstől úgy menekül meg, hogy katonának jelentkezik a frissen szerveződő „internacionalista” hadseregbe. Itt kapják azt a feladatot, hogy kísérik el a cári Oroszország aranytartalékait szállító vonatot Moszkváig. A hazatérés reménye ismét felerősödik, meg-

lódul a katonák fantáziája, terveket szövögetnek, ugyanis a Krasznnojarszktól nyugatra fekvő Moszkva mindannyiukban felkelti az otthon vízióját. A terv azonban még nem valósulhat meg: a Volga áradása kimosta a tölteket, Kazanyban kell szállást kérniük. Innen a Kaukázusba kerülnek, ahol a környékbeli hadifoglyokat gyűjtik össze és küldik haza. A magyar tiszteket azonban nem szívesen engedik távozni a szovjet elvtársak – azt tartják róluk, hogy mivel semmijük sincs Oroszországban, nem vezeti őket semmilyen önző szándék, csupán az eszméért harcolnak. Ez látszólag igaz is, pedig nekik, miközben többé-kevésbé az adott településbe testesülten élnek a helybéli lakosok életét, egyetlen, kiemelkedően fontos céljuk továbbra is a hazajutás.

Markovits nem feledkezik meg a „gazdapest”, az éppen aktuális humánkörnyezet bemutatásáról sem, olykor szinte anekdotaszzerűen fel-felillant érdekes történeteket. Ilyenek például az amuri táborba abszurd módon keveredett rabbi esete vagy Sztavropol polgármesterének sajátos nézetei a vörös ideológia alkalmazásáról (államhatalmi „szentesztek”, népikultusz-vizsgálatok), vagy a teameghívás epizódja, Jakob Joszipovics és bajtársai látogatása az egykor előkelő családnál, de akár a bizarr társadalmi érzéketlenség történetei is (az ország egyik részén hitetlenkednek azon a híren, hogy szegénység és éhezés van máshol).

Az *Aranyvonat*ot Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ával összevetve érdemes konklúzió-szerűen szólnunk a stílusok, illetve hangsúly-tulajdonítások különbségeiről. Legin-

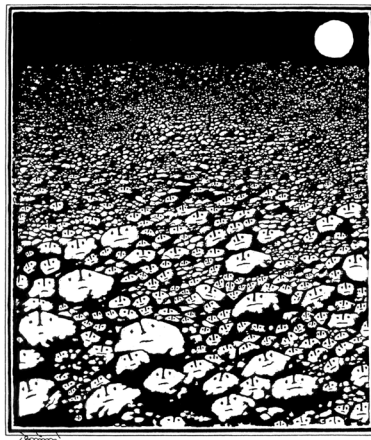
kább szembetűnő talán a két főhős világlátása közötti eltérés. Míg Kuncz művelt főszeplője mindent fölfedez, tudományos érdeklődéssel készíti lélekrajzokat, tájleírásokat, az *Aranyvonat* zászlósa közönséges átlagember, átlagos kvalitásokkal. Nyilván a szerzők eltérő tapasztalatai és egyéniségük is tükröződik a két főhős és a köréjük szövődő történet megformálásában. Ez azonban még nem magyarázza kellőképpen, hogy az egyik mű (és a szerző!) miért válhatott közismertté, míg a másiktól vajmi keveset tud az utókor.

A harmincas években az *Aranyvonat* sikertelenségét azzal magyarázták, hogy akkoriban nagyon fellendült a háborús regényirodalom, s bár a téma iránti érdeklődés nem lankadt, „a piac telítődött”. Most még lehet(ne) korrigálni azt a tévedést, amely egy gyöngéd csuklómozdulattal mellékvágányra állította az 1350 métermáza aranyat hordozó vonatot. Közül kilencven éve tért vissza Markovits szibériai fogságából, és 83 éve jelent meg az *Aranyvonat* első kiadása. A kolozsvári Kriterion Könyvkiadó 2011-ben a felejtés jótékony homályából elővette és leporolta ezt a történelmi regényt, hogy akik számára már mindez csupán évszámok, idegen csengésű nevek kusza halmaza, és akik csak Kuncz Aladár francia várpincéinek olykor artistikusan megformázott fogolytartó körülményeit ismerik, szerteheszenek azokra az „ismeretekre” is, amelyek a sokkal többeket érintő orosz hadifogságot mutatják be olvasmányos, elbeszélő stílusban, olykor naturalisztikusan, másszor fanyar humorral.

Dénes Gabriella

■ JEGYZETEK

1. Fenyő Miksa: *Szibériai garnizon. Markovits Rodion riportregénye.* Nyugat, 1928. 19.
2. Halász Gyula: *Szibériai garnizon. Markovits Rodion regényének új kiadása – Genius.* Nyugat, 1929. 3.
3. Becski Andor: *Markovits Rodion arany vonata.* Korunk, 1930. június
4. Molter Károly: *Markovits Rodion: Aranyvonat.* Erdélyi Helikon, 1930. január 1.

EGY KÉSŐ KÖZÉPKORI CSÁSZÁRI ÖNÉLETRAJZ

IV. Károly császár önéletrajza.

Karoli IV. Imperatoris Romanorum vita ab eo ipso conscripta. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Balázs

■ Az ELTE-n és CEU-n egyaránt tanító, magyarul, angolul és németül publikáló Nagy Balázs kutatási területe a középkori nyugat- és közép-európai források, illetve gazdaság- és várostörténet. Így a most megjelenő munkája tökéletesen illeszkedik szakmai érdeklődésének első vonulatához. A főként tankönyvek, egyetemi jegyzetek és szakkönyvek kiadásával foglalkozó ELTE Eötvös Kiadó ezúttal merészebb vállalkozásba kezdett, amikor kétnyelvű forráskiadásra vállalkozott. Ennek eredményeként egy igényes kivitelezésű, a borítón IV. Károlynak a prágai Szent Vitusszékesegyházban található szobrát ábrázoló, kemény kötésű, kétnyelvű, latin–magyar forráskiadvány látott napvilágot.

Károly emlékét a cseh történelemben nemcsak szobra őrzi, bár kétségkívül a Prágát és környékét felkereső és kulturális turizmusra vágyó látogatók sok emlékébe „belebotlik”, legyen szó akár a Károly-hídról vagy Közép-Európa első egyeteméről, melyet szintén Károly alapított 1348-ban. Mások tudni vélik, hogy ő az az uralkodó, akinek nevéhez a Német-római Birodalom végleges alkotmánya, az 1356. évi (német) *Aranybulla* fűződik. Sokan külpolitikai téren elért sikereit emelik ki, melyek miatt méltón érdemelte ki a késő középkor legjelentősebb császára elismerést. Uralkodásának bármelyik vetületét is emelnénk ki, a legkevésbé valószínű, hogy IV. Károly császár nevének hallatán a középkori irodalom és történetírás határát súroló irodalmi munkássága jutna eszünkbe. Pedig korának legnagyobb formátumú uralkodói egyénisége szokatlanul elegáns és kora divátjától teljesen elütő olvasmánnyal gazdagította a középkori történeti irodalmat.

IV. Luxemburgi Károly önéletrajza a középkori európai irodalom egyedülálló műve, amelyet teljes egészében most olvashatunk először magyar nyelven. Az önéletrajz

tükrözi a császár életét születésétől egészen német királlyá választásáig. A mű magyar szempontból is jelentős, mivel beszámol magyarországi utazásairól és az Anjoukhoz fűződő családi kapcsolatairól.

Az önéletrajz hűsz eltérő tematikájú fejezetből tevődik össze. Az első két fejezetet a királytűkrök csoportjába sorolhatjuk. Ezekben a részekben Károly az őt követő utódaihoz szól, és felsorolja azokat az elveket, amelyeket egy keresztény uralkodónak követnie kell. Ezeket az érveket legtöbbször bibliai, evangéliumi idézetekkel kapcsolja össze. A harmadik fejezettel indulnak a valódi önéletrajzzal kezdődő részek, amelyekben Károly származásáról, gyermekéveiről és ifjúkorának eseményeiről ír részletesebben. A hetedik fejezetben élete egyik nagy változásáról számol be a későbbi nagy uralkodó. Visszatér szülőhazájába, és megkapja a morva örgrófi címet. Ennek a méltóságnak és címnek a megszerzése indítja el későbbi királyi és császári pályafutását. Az ezt követő fejezetben beszámol Magyarországon tett látogatásáról, így az önéletrajz e része különös jelentőséggel bír az Anjou-kor iránt érdeklődő magyar olvasó számára. A tizedik rész végén váratlanul megszakad az önéletrajz az 1338-ban történt események leírásával. Az ezt követő három szakasz egy teljesen elkülönülő egységet képvisel a műben, mivel a szerző bibliai elmélkedéseket végez, melyeket a Máté evangéliumából származó idézetek köré épít fel.

A tizennegyedik fejezettel Károly ismét felveszi a korábban elejtett események fonálát, és az 1338–1340 között bekövetkezett történéseket, utazásokat mutatja be. Ezt követően újabb, de egy másfajta törés jellemzi az életrajzot, ugyanis innen Károly egyes szám első személyben ír önmagáról, ahhoz, hogy az utolsó hat részben külső szemlélként folytassa az elbeszélést, egyes szám

harmadik személyben. Érthető módon feltevődik a kérdés: vajon tényleg Károly írta ezeket a részeket? Ha válaszunk igen lenne, akkor magyarázatként szolgálhat az a feltevés, hogy Károly az utolsó fejezeteket nem a korábbi részekkel egy időben írta.

Hasonló problémát vet fel a mű datálása is, mely máig nyitott kérdés a szakemberek körében. E helyzetet az önéletrajz szövegében rejlő kevés kronológiai fogódzó okozza. Bizonyos utalások révén úgy vélik, hogy a középkori európai történetírás e különleges színfoltját képviselő mű az 1350-es és 1370-es évek között keletkezhetett. Minden megválaszolatlan kérdés ellenére IV. Károly ön-

életrajza a 14. század első felének különleges, élethű forrása marad, mely foglalkoztatja a kor és a történetírás iránt érdeklődőket egyaránt.

A könyv a középkori forrásfeltáró művek csoportjába illeszthető, kétnyelvűsége pedig egy szélesebb, a latin nyelvet nem ismerő olvasói réteg számára is megadja a lehetőséget, hogy betekintsen IV. Károly császár mindennapjaiba. Így a császári önéletrajz szakemberek, egyetemi hallgatók és a középkor iránt érdeklődő olvasók számára egyaránt izgalmas élményt nyújthat.

Vincze-Pál Éva

„ÉDES SIR!” TÖRTÉNETEK A KAPCSOLATFELVÉTELTŐL A KOLOZSVÁRI TÁRSALKODÓ KLUBIG Kovács Sándor: *Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században*

■ Olyan monografikus igénytel megírt olvasmányt ismertetek, amely a létrejöttét elősegítő kutatás hiánypótló jellege miatt nagy érdeklődésre tart számot. A kapcsolattörténetek kutatóinak forrásokat, tájékozódási pontokat és újabb irányokat kínál a szerző oly módon, hogy közben élvezetes történeteket épít az egyes csomópontok köré, amelyek ekként megrajzolják az erdélyi és magyarországi angol–magyar érintkezések térképét és viszonyrendszerének alakulását.

A Szegeden megvédett doktori dolgozat szerkesztett kiadását olvashatjuk.

A magát késő pozitivistának tekintő szerző az angolszász–magyar érintkezések századnyi történetének elbeszélésére vállalkozik, ami nem könnyű feladat, ha felidéz-zük, hogy a kiválasztott időintervallum eseményekben és történelmi változásokban mennyire gazdag. Annak ellenére, hogy a jól érvelő bevezetés nyíltan rámutat a követett módszertani irányra, a leíró jellegű adatfel-tárára, mégsem bírálható a kötet ebből a szempontból, hiszen elsődlegesen egy doktori disszertációvá felépülő, többéves kutatótást rendszerez, egy nagyon szórta, széttartó korpuszból próbál történetet alakítani. A választott irány felel meg leginkább ennek a törekvésnek, és a könyvvé való szerkesztés ál-

tal a szakma által rég várt kiadványt tarthatunk a kezünkben, amely bizonyára újabb kutatások kiindulópontjával szolgál.

Az események történelmi elbeszélése a kapcsolattörténet követi nyomon annak 19. századi alakulását, a kölcsönösség kibontakozását és működtetését, évszámokban 1821-től 1905-ig. A korszakok tagolását részint a politikai események határozzák meg, lásd az 1848-as forradalmat és szabadságharcot vagy a kiegyezés utáni időszakot, amelyek a kötet témája felől is cezúrát jelentettek, részint olyan szövegek és alkotóik, akik ebben a folyamatban részt vállaltak. Kiemeltek néhányat közülük: az egykori unitárius püspökökön, Körmöczy Jánoson és Ferencz Józsefen kívül John Paget, Kossuth Lajos, Jókai Mór vagy a teológiai és angoltanár Kovács János.

A kötetet az *utazás* metaforájával lehetne leginkább jellemezni, és nemcsak azért, mert közvetlenül vagy közvetetten majdnem minden alfejezet címében szerepel ez a fogalom (*Böloni Farkas Sándor napnyugati utazása, Újabb adatok Jakab József angliai útjához, Edward Tagart erdélyi látogatása 1858-ban, Ferencz József és Buzogány Áron 1859. évi londoni látogatása, J. J. Tayler erdélyi látogatása, Fretwell Magyarországon és Erdély-*

ben), hanem azért is, mert amint az a történeti áttekintésből kiderül, a kapcsolat fenntartásának lényegi eleme volt a közlekedés. Érdekes látni, olvasva az egyes fejezeteket, hogy hogyan mutatják meg magukat az erdélyi és magyarországi unitáriusok külföldön vagy itthon; melyek azok a helyek, amelyeket megmutatnak az ide látogató angoloknak meg amerikaiaknak, és amelyek reprezentatívak számukra, pl. a tordai iskola, a Tordai-hasadék, Torockó, Aranyosgyéres; hogyan keresik a közös nyelvet az angol/magyar elsajátítása előtt, hogyan figyelnek a kapcsolatok működésére.

Az utazás mellett a hírek áramoltatása is kulcseleme volt a kapcsolattartásnak. A személyes üzenetek, majd levélváltások során, később kézirat-katalógusok elküldése, könyvek cseréje által jött létre az a mozgás, amely a kulturális érintkezések sajátja, és amely újabb folyamatok elindítója volt az akkori Magyarországon, de főként Kolozsváron.

Kovács Sándor érdeme, hogy a mozgást kétoldalúságában láttatja. Mindkét (három, ha az angol/amerikai vagy négy, ha az erdélyi/magyarországi megkülönböztetéssel is számolunk) fél álláspontját, érdekeit és szándékait igyekszik megvilágítani a kötetben, úgy, hogy tájékozódik az egykorú angol és amerikai forrásokban is. Kutatásai ebből a szempontból a kölcsönösség jegyében dolgozzák fel az oda-vissza mozgásokat. Bár magyar nyelven írja meg értekezését és ezt a kötetet a szerző, folyamatosan emlékeztet és benne tart az angol nyelvű idézetekkel abban a történetben, amelynek kulcsfigurái köré szervezi az eseményeket. A kötet nyelvi-tematikailag jelzett kettősségre. Számos apropót talál a szerző arra, hogy publikálhasson azokból a forrásokból, amelyeket sikerült feltárnia, vagy fordított logikát működtet, és forrásokat közöl, miközben elfeledett történeteket épít újra, és környezetet teremt számukra. Az unitárius egyház válik itt a kapcsolatok elsődleges kontextusává, és segít láttatni olyan kérdéseket, amelyek más perspektívából beláthatatlanok, például miért fordulhatott elő, hogy az egykori magyar királyi Ferenc József Tudományegyetemen, Kolozsváron az 1890-es évek utolsó felében a Kovács János tanárnál az angol nyelven előadott angol irodalomból abszolutóriumot nyerő hallgatók valamennyien unitárius felekezetűek voltak. Ebben a kötetben választ találunk: a tanárral közös felekezethez tartozás mellett az angol nyelv kollégiumi oktatása, tehát bizonyos alaptudás egyetem előtti elsajátítása tette lehetővé az imént említett tényt, és ahhoz is hozzájárult mindez, hogy az angol nyelvtonon kívül egyetemi hallgatótársaikhoz képest az unitáriusok

más, az angol kultúrával összefüggésben álló tantárgyat is választottak.

Az összehasonlító irodalommal foglalkozók számára a megszokott angol–magyar, magyar–román, német–magyar (és a sort folytathatjuk) kapcsolatok logikája felől rendkívülinek tűnhet a kötet, mert a címében szerepel valami, ami kontextusa, de egyben aktív alakítója a vizsgált kérdésnek, és ez nem más, mint az unitarizmus.

„Egy számarányában kisebbségben és némiképp a világtól elszigeteltségben létező egyház” – ahogy a szerző fogalmaz – a 19. században az angol–magyar kapcsolatok tekintetében meghatározó intézménye lehetett nemcsak saját közösségének, hanem, Kolozsvár és Budapest kulturális életének is.

A modern értelemben vett nemzeti kultúrák összehasonlításával foglalkozó tudomány eredményei közé tartozik tehát ez a kötet, és kihívást is jelent, mert fellazítja a bináris logikán alapuló vizsgálatokat. Nem az lesz itt fontos, hogy két nemzeti kultúra között milyen kapcsolatok alakulnak ki, hanem az derül ki a kötetből, hogy az erdélyi unitárius egyház felfedezése kepezte az angliai magyar kultúra iránti érdeklődésének kiindulópontját, illetve az is, hogy az angliai és erdélyi egyházak közötti kapcsolatok hogyan lépik át ezeket az intézményközi viszonyokat és válnak kulturális érintkezésekké. Kovács Sándor tehát egy olyan típusú identitáshoz köti a ma nemzeti kultúrák közötti kapcsolatként látott történetet, amely felekezeti elköteleződésésként még a 19. század végén is erőteljesebben befolyásolta a közösségi hálózatok működését, mint a nemzetállamok létrejötte nyomán kialakuló azonosulási lehetőségek.

E kötet nyilvánvalóvá tette azt is, amiről 1878-ban Meltzl Hugó, az összehasonlító irodalomtudomány egyik kolozsvári kulcsfigurája már elmélkedett, amikor szerkesztőtársa, Brassai Sámuel tiszteletére az unitárius egyház polyglottizmusáról értekezik *Az unitárius egyház polyglottismusa mint irodalmi eszköz, tekintve Brassai Sámuel külföldi kitiintetése alkalmából* (Keresztény Magvető 1878/13. 192–196.) című írásában. Alkalmi szövegről lévén szó, ott munkál az elfogultság is Meltzl szövegében, viszont érdekes kérdést vet föl, jelesül azt, hogy az erdélyi unitarizmus „a legközmozpolitább culturfactor”, mivel fordítások, külföldi kapcsolatok kiépítése által szabadította ki a magyar nyelvet izoláltságából.

Az unitárius egyház angol kapcsolataiban Meltzl tájékozottságának köszönhetően felismeri azok felekezeti túlmutató eredményességét, hiszen éppen ennek révén kerül ő maga is kapcsolatba a Petőfi-for-

dító, Erdélyben utazó Browinggal. 1877-ben, amikor az angol fordító előadásokat is tart a kolozsvári English Conversation Clubban, alkalom adódik a személyes találkozásukra. Ezt például Browing személyes naplójában rögzíti. Az angol–magyar kapcsolatok felekezeti révén kerül Meltzlék lapja közelébe mind George Browing, mind a például Vörösmartyt is fordító E. D. Butler angliai könyvtáros, aki az Erdélyből érkező unitárius ösztöndíjasoktól tanul meg magyarul. Erre csodálkozik rá Meltzl Hugó, erre a kölcsönösségre, ami egy felekezeten belül a nyelvi korlátok áttörésére irányul, és oda-vissza képes működni. (A klub történetét a szerző a legrészletesebben igyekszik rekonstruálni a hiányos források és napilapok elrejtett utalásait összehogarászva, mivel nem sikerült semmi konkrétabb forrásanyagot találnia ebben a vonatkozásban. Az angliai, amerikai és magyarországi napilapok említése részint az újabb kutatásokat segíti, körvonalazva azt a sajtót, amely nyitott volt ezekre a kérdésekre, másfelől meggyőzi az olvasót arról a tetemes kutatómunkáról, amely megtalálva a napihírekben és az apróhirdetésben is az információt, hiteles történeteket hoz létre.)

Komparatistikai értékei mellett a kötet az unitárius egyház történetének egyik 19. századi fejezetét jelenti. Az egyháztörténettel foglalkozó Kovács Sándor ebben a munkájában merész lépést tesz, amikor saját szakterületétől távolodó terepre kirándul, és sikeresen *utazik* az irodalom, filozófia, történelem, tágabban a művelődéstörténet földjére. Körvonalazza azt a folyamatot, amely az angolok század eleji érdeklődése és az erdélyiek válasza nyomán elsősorban egyházdiplomáciai volt. Úgy mutatja be a 19. századi unitárius egyházpolitikát, hogy közben a budapesti és erdélyi magyar, valamint az angliai és amerikai kulturális, társadalmi viszonyokat is érzékelteti, hangsúlyozva a kapcsolatok egyháztársadalmi beágyazottságát. Két vonatkozását emelném ki ez utóbbinak, egyik a kötetben csak érintőlegesen szóba hozott nőoktatás, vagyis az angliai ösztöndíj által támogatott női „peregrynusok” kérdése, a másik a Dávid Ferenc Egylet, amely angol mintára szerveződött, és amely a kolozsvári angol társalgási klub-

bal együtt a szabadidő értelmes eltöltésének, a tudomány és szórakozás határán mozgó intézmények közösség-szervező erejének a bizonyítéka.

Az English Conversation Club története terjedelemben majdnem ugyanannyi lapot foglal el a kötetben, mint például 20-30 évnnyi kapcsolattörténeti időszak áttekintése. Kossuth Lajos amerikai útjának értelmezése, az angol nyelvű Jókai-recepció tárgyalása mellett e klub működésének kinyomozása is szemléletes abban az értelemben, hogy a kötet 168. oldala után 80 oldalnyi függelékben magyar, angol vagy éppen francia nyelvű szövegek közlésével erősít rá a forráskiadvány jelzőre. Méltán tekinthetjük annak a kötetet. A függelék előtt már a szövegtestben is olvashatunk először itt közölt leveleket, egyéb szövegeket, ha nem szorulnak a lábjegyzetbe. Itt jegyzem meg, hogy több lábjegyzetben vagy szövegtestben található forrást vagy forrásértékű listát, felsorolást a függelékbe lehetett volna illeszteni. Ennek ellenére jónak találtam ezt a szerkesztési megoldást, de a korpusz heterogenitása is ezt támasztja alá, hiszen az évszámok és nevek fogódzók, segítenek eligazodni a források és a körjük szőtt történetek között, amelyek közelebb viszik az olvasókhoz az angol–magyar kapcsolattörténetet. A feldolgozott és közölt források, de a lábjegyzetekben megbúvó utalások is újabb kérdéseket indíthatnak el az olvasókban. Felismertetik velünk, hogy könyvtáraink, levéltáraink kiapadhatatlanok ebben a tekintetben, hogy nem lesz elegendő végigolvasni ezt a kötetet, hanem érdemes elővenni például a *Keresztény Magvető* régebbi számaint, a peregrinációs adattárakat, Zsakó Erzsébet munkáját az unitárius nőszövetség történetéről.

A kötet román nyelvű rezüméje és angol kivonata jelzésértékű. Olyan olvasók is megtudhatják, miről szól, akik nem értenek magyarul, és (el)várják az angol nyelvre lefordított változatot, amely a kölcsönösség jegyében kínálna érdekes olvasmányt az Angliában, Amerikában vagy a világ más tájain élő, az unitárius felekezethez tartozó, sőt a szélesebb olvasóközönség számára is.

Berki Tímea